

Қазақстан Республикасындағы діни төзімсіздік, «исламдық» экстремизм көріністері

Бүгінгі таңда әлемде орын алып отырған келеңсіз жағдайларға карамастан, Қазақстан өзін бірқатар жылдар бойы «тыныштық пен тұрақтылықтың аралы» ретінде танытқан мемлекет болып келді. Дегенмен бүгінгі күннің шындығы мәселені басқаша қарауды талап етіп отыр. Өкінішке орай соңғы уақытта мемлекет ішінде арақидік болып тұратын экстремистік оқиғалар бұл құбылысты терең зерттеуді қажет етеді.

Экстремизм, терроризм ұғымдары бүгінде елді таң қалдыратын ұғым болудан қалды. Ол әр түрлі діни, саяси, ұлттық қозғалыстардың белгілі бір мүдделерін жүзеге асырудың құралына айналды. Әсіресе, ислам дінінің атын жамылып, экстремизмге таңып отыру саясаты басым болып барады. Алғашқы кезде локальды сипат алған экстремистік құбылыстар қазірде жаһандық мәселеге айналған, жаһандану процесі аясында аймақтық қауіптер жалпыадамзаттық қауіпке айналатыны белгілі.

Экстремизм: ұғымның мағынасы, пайда болу ерекшеліктері

Экстремизм басқаша ойлауға жол бермейді, өзінің саяси, діни, идеологиялық көзқарастарының жүйесін бекіте отырып, толық бағынуды, берілген тапсырмаларды бұлжытпай орындауды талап етеді. Экономикалық, конфессиялық, саяси мәселелерде еркін ойдың болуына төзбейді, экстремистердің көзқарастарын бөліспейтін адамдарға қарсы жасалатын күш көрсетулерін идеологиялық тұрғыдан дұрыс деп көрсетуге тырысады. Бұл пиғылдарында діни ілімдерге сүйене отырып, адамдардың діни сезімдеріне әсер ету арқылы әрекет етуге тырысады, көп жағдайда өз қатарына тартуда діни сауатсыздықты тиімді пайдалана біледі. Экстремистік идеяларды таратуда әсер етудің эмоциялық әдістері, экстремистік топтардың көшбасшысын харизмалық тұлға ретінде көрсету, басшыны «мінсіз» адам ретінде көрсете отырып, оның айтқан бұйрықтарын сөзсіз орындау – экстремизмнің негізгі ұстанымдары болып табылады.

Экстремизм – шектен шыққан көзқарастар мен әрекеттерге бейімділік. Экстремизмнің пайда болуының басты себептеріне төмендегі жағдайлар әсер етеді: әлеуметтік-экономикалық дағдарыстар, саяси институттардың деформациясы, өмір сүру деңгейінің күрт төмендеуі, тұрғындардың басым бөлігінің әлеуметтік жағдайының нашарлауы, адамдардың қоғамда өз орындарын таба алмауы, болашақтан қорқу, биліктің шектен тыс қысым көрсетуі, жеке тұлғаның дербес әрекет етуін (әрине заңда көрсетілген нормалар аясында) шектеу, ұлттық мүдделерді қорлау және саяси көшбасшылар, саяси партиялардың саяси әрекеттерді жүргізудегі экстремальды әдістерді қолданулары [1].

В. Устиновтың пікірінше, экстремизмді рационалды және иррационалды деген түрлерге бөлуге болады [2]. Рационалды экстремизм радикалды әдісті қолдана отырып, қоғамдағы әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталған. Бұл биліктің әрекетсіз отыруына жауап ретінде орын алатын құбылыс. Дегенмен

билік басындағылардың денсаулығына, өміріне қауіп төндіретіндей деңгейде босла, онда ол әрине қылмыс ретінде қаралады. Иррационалды экстремизм мақсаттары ондай жоғары мүдделерден туындамайды. Мәселен, жастар экстремизмі (вандалистік әрекеттер), психопаттық (топтасқан өз-өзіне қол жұмсау), спорттық (жанкүйерлер). Бұл жағдайларда қалың топтың, әсіресе жастардың көңіл-күйінен туындайтын сезімге берілгендік ретінде сипаттауға болады [3]. Экстремизмнің бұл жүйеленуі көзделген мақсатына қарай орын алса, оның бағытына қарай экономикалық, саяси, ұлттық, діни, экологиялық, рухани және т.б. түрлерін атауға болады.

Экономикалық экстремизм меншіктің көп түрлі болуына қарсы, жеке меншіктің бір ғана түрін қалыптастыруға және экономикалық саланы мемлекеттік реттестіруден толық бас тартуға бағытталған. Ұлттық экстремизм басқа ұлттардың мүдделерін жоққа шығарады, өз қызметі арқылы көпұлтты мемлекеттерді ыдыратуды мақсат етеді. Діни экстремизм басқа конфессия өкілдеріне төзімсіздік танытады. Діни экстремизм қоғамдағы дәстүрлі құндылықтарға қарсы және ол құндылықтарға қарсы идеяларды таратады. Діни экстремизмге бейімділік мемлекеттің бірінші кезекте зайырлылық принциптеріне қарсы болады, себебі әр діни ұйым өз діни ілімі тұрғысынан сол діннің басым болуын көздейді, сол жолда әрекет етеді.

Экологиялық мәселелердегі экстремистер табиғатты қорғау саясатына ғана емес, жалпы ғылыми-техникалық прогреске қарсы, олардың пікірінше, экологиялық таза емес өндірістерді жабу қоршаған ортаның сапасын жақсартудағы жалғыз жол деп біледі. Рухани экстремизм басқа мәдениеттердің жетістіктерін мойындағысы келмейді және белгілі бір әлеуметтік, діни, этникалық өлшемдерді ресми идеология ретінде күштеп сіндіруге тырысады. Саяси экстремизмнің басты мақсаты саяси жүйені жою, мемлекет ішіндегі ресми билікке қарсы әрекеттер жасау. Экстремизмнің ішінде діни экстремизм адамның ішкі жан дүниесіне, діни ұстанымына қол сұғушы түрі ретінде қазіргі әлемді қатты алаңдатып отыр.

Діни экстремизм ерекшелігі, шығу себептері

Соңғы кезеңдерде экстремистердің дінді жамылу арқылы қозғау салуы жиілеп келеді. Діни экстремизм деген ұғымның өзі бұрмаланып жасалған ұғым екенін ескеретін жағы тағы бар, себебі дін экстремистік идеяларды таратпайды, дінді «экстремистік» етіп жүрген дінді белгілі бір мүддеге жету мақсатында қолданатын механизм болып тұр.

Діни экстремизм басқа конфессиялардың негіздерін теріске шығара отырып, тек өздерінің діни ілімін мойындатуға күштейді. Діни экстремистердің тым шектен шыққан өкілдері жеке мемлекет құруға шақырады. Өзінің алғашқы «тазалығын» сақтай отырып, жаңашылдыққа қарсы тұрады. Діни-экстремистік ұйымдардың негізгі әдістері экстремистік бағыттағы әдебиет, бейне-аудиокассеталарды қолдана отырып, өз көзқарастарын кеңінен таратады.

Діни экстремизмнің пайда болып, үдемелі түрде таралуы экстремизмге кетуге жібермейтін факторлар: ұлттық мүдде, азаматтық сана, ұлттық мәдениет, дәстүр, туыстық, дәстүрлі дін болмаған жағдайда кеңінен орын алады. Сондықтан қазіргі кезде елімізде ұлттық құндылықтарды дәріптеуге көп көңіл бөлген дұрыс. Әсіресе, ел болашағы – жастардың тәрбиесіне, олардың ұлттық құндылықтарды сіңіре өсуіне, исламды теріс жағынан емес, оның қоғамдағы ұйыстырушы қызметіне басты назар аудару қажет.

Діни экстремизмге қарсы мемлекет те, қоғам да бірлесе жұмыс атқару керек. Мемлекет тарапынан экстремизмнің пайда болуына негіз болатын әлеуметтік-экономикалық және саяси себептерді жойса, қоғам экстремистік ойларға гуманистік, жалпыадамзаттық құндылықтарды, діни, конфессиялық төзімділік, мәдениет, дінаралық келісім құндылықтарын дәріптеу арқылы бір бағытта шаралар жүргізуі тиіс. Мемлекеттік органдар мен дәстүрлі діни бірлестіктер діни экстремизмнің көріністеріне қарсы өзара шаралар жасауы тиіс. Бұл бағытта халықты этносаралық және діни төзімділік бағытында, экстремистік топтардың идеологиясына қарсы иммунитет қалыптастыру бағытында жұмыстар жасалуы қажеттілік. Сонымен бірге, елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды жақсарту экстремистік топтардың қолын байлауға септесер еді. Діни бірлестіктердің қаржылық жағдайын есепке алу мәселесі де мәселені бақылауда ұстауға көмектеседі, сондай-ақ экстремистік пиғылдағы діни ұйымдардың қызметіне жол бермеудің заңнамалық жақтарын жетілдірген дұрыс. Ең бастысы толерантты сана қалыптастырудың маңызды екені даусыз.

Толерантты сана қалыптастыру мәдениеті

Қазақстан тәуелсіздік алған тарихынан бастап елде түбегейлі өзгерістер орын алды. Діни бірлестіктердің саны көбейді, олар біртіндеп қоғамдық санаға әсер ете бастады. Оқтын-оқтын дау-дамайлы жағдайларға себепкер болып отырды. Дәстүрлі діни бірлестіктердің көбеюімен қатар бұрын-соңды Қазақстан халқына таныс емес ұйымдар да өріс ала бастады. Бұл жағдайлардың бәрі әрбір қазақстандық азаматтың санасын өзіне бұру үшін бәсекелестіктің күшейе түсуіне, сол арқылы жанжалдық жағдайдың ушығуына бастама бола бастады. Кез келген дін өзінің басымдылығы үшін күрес жүргізеді. Бұл табиғи процесс, тек осы жерде бұл процестің қалай жүретіні, бейбіт жолмен бе, әлде қақтығыстарға әкелетін жолмен жүретіні осы саладағы саясаттың дұрыс бағытта жүргізілуіне, мемлекет, қоғам, дін басыларына байланысты.

Қазақстанда бүгінгі таңда діни экстремизм идеяларының тарауы және әр түрлі деструктивті топтардың белсенді кері ықпалы секілді қауіпті құбылыстар орын алып отыр. Діни тұрақтылықтың дінгегінің шайқалуы көпконфессиялы Қазақстан үшін аса қауіпті, сондықтан мемлекет дінаралық келісім бағытында жасалып жатқан шараларды күшейте түсіп, бірінші кезекте рухани-діни салаға, діни сананы қалыптастырудағы дәстүрлі діндердің, қазақтың тарихи қалыптасуындағы исламның маңызының артуына күш салу керек. Қазіргі кезде ғаламтор жүйесі арқылы санаға әсер ету жолын

Қазақстан үшін дәстүрлі емес ұйымдар әбден тиімді қолдануда. Жастардың басым бөлігінің экстремистік әрекеттерге барып жатуына басты түрткі болған да ғаламтор жүйесіндегі ұрандар, шақырулар, уағыздар болып жатқаны секталардың торына түскен адамдардың айтқан сөздерінен байқауға болады. Бұл ретте дәстүрлі емес, болмаса экстремистік пиғылдағы топтармен күрес жүргізуде инновациялық әдістерге, заманауи технологияның мүмкіндіктеріне жүгіну керек. Дәстүрлі діндер туралы ақпараттың қолжетімді, жарнамалық тартымдығы басым болатындай материалдар керек.

Әлемдік тәжірибеге қарасақ, конфессияаралық жанжалдардың бастамасы діни төзімсіздіктен туындайды. Діни төзімсіздік басқаның басқа екені түсінгісі келмеуден басталады. Сол себепті қазіргі кезде толерантты сана қалыптастыру маңызды. Бұл маңыздылық әсіресе көпұлысты, көпконфессиялы мемлекеттерде өзекті болып табылады. Діни толеранттылық өзіндегі өзгешелікті жою деген мағынада емес, өзінің өзгешелігінді сақтай отырып, өзгелердің де өмір сүруге құқықтары бар екенін мойындау болып табылады. Бұл өлшемді бойына сіңірген әрбір қоғам мүшесі экстремистік әрекеттерге бармайды. Ал толерантты сана болу үшін адамның көзі ашық, көкірегі ояу болу керек. Ең бастысы төл мәдениетін, дәстүрлі құндылықтарын бойына сіңіріп өсуі тиіс, діни сауаттылық болу керек.

Қазіргі Қазақстандағы ислам атын жамылған экстремистік әрекеттер

Қазақстан Республикасында соңғы бір-екі жыл ішінде, нақтырақ айтсақ, 2011 жылдың ақпан айында Ақтөбе қалалық түрмесінің жанында, мамырда осы қалада Ұлттық қауіпсіздік комитеті қасында, мамырдың соңында Астанада, маусымның соңында Ақтөбе облысы Шұбаршы ауылында, қазанның соңында Атыраудағы жарылыстар, қарашада Тараздағы жағдай, желтоқсандағы Алматы облысы Боралдайдағы және үстіміздегі жылда орын алған, елді дүрліктірген Алматы облысындағы Ақсай шатқалындағы, «Тау самалы» ауылындағы, Алматы қаласындағы «Ахсель Кент» шағын ауданындағы оқиғалар елді дүрліктірді. 2011 жылы белсенді болған діни ұйымдар араға уақыт сала 2012 жылы жаз кезінде қайта белсенділік танытты. Бұл келеңсіз оқиғалардың барлығы ислам атын жамылған экстремизм, террористік әрекет ретінде бағаланатыны өкінішті.

Саясаттанушылардың пікіріне жүгінсек, қазақстандық экстремизм мен терроризмнің ұлттық ерекшеліктері бар. Классикалық мағынада террәктілер белгілі бір қоғамдық және ақпараттық резонанс тудырумен, нақты бір саяси талаптарды қоюмен байланысты болады. Саясаттанушы Ерлан Кариннің пікіріне жүгінсек, «бұл акциялар белгілі бір шарттарсыз орын алып отыр және қандай мақсатпен жасалып отырғаны да белгісіз. Басқа мемлекеттердегі террористік ұйымдар мемлекетке белгілі бір талап қоюды, мемлекеттен саяси дивиденттер алуды мақсат етеді. Белгілі бір жарылыс үшін өздерінің мойындарына алып, жалпы еститіндей етіп жасайды. Ал бізде нонсенс: кім өлтірді белгісіз, не керек екені ол да белгісіз» [4]. Адамдар мемлекетке қарсы әрекеттерге барады, бірақ не үшін баратыны белгісіз. Осындай маңызды істе

жауапсыз болу қауіп тудырады. Не үшін мұндай жағдай туындайды, кім бұған мүдделі, неге, ойлану керек, белгілі бір қадамға баратын кезде көзсіз болу басым болатыны неліктен. Жауапсыз сұрақтар көп... Дегенмен бұл жерде ең басты мәселе тудырып отырған жағдай қалың көпшіліктің діни сауатсыз болуынан, болмаса тым шексіз «сауатты» болуынан, яғни басқа жалған ілімдерді ақиқат көруден болып табылады. Сол себепті елде мемлекеттік мүддеге бейімделген идеология керек, біздің рухани өмірімізге, мәдениетіміз, діни сұраныстарымызға бейімделген, елді ұйыстыратын идеология керек. Дінтанулық білім беру мемлекеттік мүдде тұрғысынан жүзеге асу керек.

Бұл өз кезегінде дінтанушы мамандарды, мектептерде дінтану негіздерін жүргізетін мамандарды, жоғары оқу орындарындағы дінтану негіздерін оқытатын мамандарды, ғылыми зерттеу бағытында, эксперттік жұмыстармен айналысатын мамандарды дярлау бағытында көп жұмыстар істеу қажеттілігін тудырады. Мемлекеттің дінтанулық сауаттылық мәселесін шешу бағытында мектептерге «Дінтану негіздері» 2011 жылдан бастап міндетті факультативтік пән ретінде енгізілді. Дегенмен бұл мәселеде де біраз қиыншылықтар бар екені көрінді. Біріншіден, мектептерде дінтану пәнін жүргізетін мамандардың жетіспеушілігі және екіншіден, курсқа оқу жылына 34 сағат қана көлемнің бөлінуі. Осы ретте дінтану пәніне мемлекеттік гранттар санының көбейтілуі, дінтанулық білімге маңыз беру мемлекеттік мәселе болу керек және дінтанулық білімнің берілуінің зайырлылық сипатына, оның қоғамды консолидациялаушы фактор екенін басты назарға алынуы тиіс. Сондай-ақ отбасыдағы тәрбие, бұқаралық ақпарат құралдарының сананы тәрбиелеуі, ықпалы аса маңызды. Осы салаларда жұмыстарды күшейткен дұрыс нәтиже беретіні анық. Қазіргі жаһандық әлемде неше түрлі жат ілімдердің келуі, санаға іріткі салуы, ұлттық мәдениеттің, дәстүрдің іргесін шайқалтуға бейімделуі құбылыстарына қатысты болмай, тек бақылаушы ретінде тұру мүмкін емес, міндетті түрде ондай кері әсерлер бізге ықпал етеді. Дегенмен мәселе басқада, ол құбылыстардың ықпалына түспеу үшін иммунитет қалыптастыру керек. Ал біздің иммунитет адамзат пайда болғаннан бері ішкі болмысы ауыспаған мәңгілік құндылықтар – адамгершілік, адамның адамдық асыл қасиеттеріне адал болу болып табылады. Бұл иммунитеттің күшті болуы ата-бабалар мұра еткен құндылықтарды, дәстүрлі мәдениетімізді, ұлттық рухымызды сақтауға, қазақ халқының тарихи қалыптасуындағы ислам дінінің маңызын білуге байланысты. Көрсетілген құндылықтар иммунитеттің руханилыққа, адамның моральдық ұятына негізделген тірегі болса, иммунитеттің мемлекеттік деңгейде қалыптастырылуы заңдық нормалармен, нормативтік актілермен беріледі.

Қазақстан Республикасында экстремистік әрекеттердің алдын алуғағы заңнамалық негіздер

Қазақстан Республикасының Конституциясында анық көрсетілгендей, Қазақстан – поликонфессионалды, полиэтносты мемлекет. Ол өзінің көптүрлі

мәдениетті тоғыстыратын табиғатына қарамастан, бейбітқатар өмір сүру жолынан ауытқыған жоқ. Дінаралық келісім мен ұлысаралық келісімді сақтай отырып, бірқатар халықаралық ұйымдардың тарапынан оң баға алып, әлемдік деңгейдегі сенімді ақтады (ЕҚЫҰ төрағалығы, ИКҰ төрағалығы). Әрбір Қазақстан азаматы өзінің ұлтына, сеніміне, тіліне байланысты қысымшылық көрмей, ел мүддесі үшін қызмет ететініне сенімді. Бұл жөнінде Елбасы өзінің «Конституция – қоғам мен мемлекетті әлеуметтік жаңғыртудың негізі» атты Қазақстан Республикасы Конституциясы Күніне арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда сөйлеген сөзінде басып айтты: «Еліміздің Ата Заңы «Біз, ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы» деп басталатынын білесіздер. Конституциямыз – қабылданған күннен бастап, тағдыр тоғыстырған көп ұлтты халқымыздың татулығы мен тұрақтылығына тұғыр болып келеді. Біз Ата Заңға сүйене отырып қазақ мемлекеттігінің іргесін бекіттік, дамудың даңғылына түстік. Азат елдің ар-намысындай болған Ата Заңымыз қазақтың ұлан-байтақ даласының кеңдігін де, елінің ерлігі мен өрлігін де бойына сыйғызған құдірет. Тәуелсіз елдің мызғымас тұғырына айналған Ата Заң елдігіміздің киелі кітабы іспетті қастерлі құжат. Халықтың жүрегінен шыққан, заман сынына қапысыз төтеп берген мемлекеттігіміздің темірқазығы» [5].

Қазіргі әлемде діни жағдай сыр беріп, аса күрделі мәселеге айналғанын жоғарыда айтып өттік. Кез келген таза дін тек ізгі қасиеттерді ғана дәріптейді. Бұл жерде мәселе тудыратын дін атын жамылып, дінді арам пиғылда жұмсайтындарда болып отыр. Қазір діндер алдында догматтық тұрғыда өз ерекшеліктерін сақтай отырып, адамзаттық мәселеде бірігу міндеті тұр. Бұл туралы Астана қаласында болған үстіміздегі жылдың 30-31 мамырында болған «Әлемдік және дәстүрлі дін басшыларының IV съезінде» қызу талқыланды.

Қазақстан бүгінгі дінаралық келісім мен татулықтың, тұрақтылықтың, тыныштықтың ортасы болуға елдегі соңғы жағдайларға қарамастан, күш салып келеді және бұл құндылықтардың заңнамалық негіздерінің Ата заңымызда бастау алатынын негізге алады. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, Қазақстан «өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары (1-бап, 1 т.)» болып табылады және «Республика қызметінің түбегейлі принциптері: қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық; бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму; қазақстандық патриотизм» (1-бап, 2 т.).

Қазақстан Республикасының Ата Заңына сай мемлекет ішіндегі қауіпсіздікті қатерге тігуге жол берілмейді. Ата заңның 5 бабының 3-тармағына сай «мақсаты немесе іс-әрекеті Республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге, оның тұтастығын бұзуға, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық араздықты қоздыруға бағытталған қоғамдық бірлестіктер құруға және олардың қызметіне, сондай-ақ заңдарда көзделмеген әскерилендірілген құрамалар құруға тыйым салынады» [6]. Қазақстан әлемге

ашық зайырлы мемлекет, дегенмен мемлекеттік тұрақтылықты, қоғамдағы тыныштықты сақтау принциптерін баянды ету жолында елдік мүдде тұрғысынан қызметтер жасайды. Толеранттылық принциптерін сақтай отырып, республика аймағында шетелдік діни бірлестіктердің де заң аясында қызмет етуіне жағдай жасалған. ҚР Конституциясының 5 бабының 5-тармағына сай «шетелдік діни бірлестіктердің Республика аумағындағы қызметі, сондай-ақ шетелдік діни орталықтардың Республикадағы діни бірлестіктер басшыларын тағайындауы Республиканың тиісті мемлекеттік органдарымен келісу арқылы жүзеге асырылады». Діни бірлестіктердің құрылуы, олардың Қазақстан территориясында жасауы, міндеттері мен құқықтары, 2011 жылы 11 қазанда қабылданған ҚР «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңында кеңінен қарастырылған (11 қазан 2011 ж., №484-IV ЗҚР). Заң қабылданғаннан кейін барлық діни бірлестіктердің жаңа заңның талаптарына сай қайта тіркелуі, соған байланысты өзгерістер орын алады [7].

Дінаралық, ұлысаралық келісімнің полимәдениетті мемлекетте аса қажет екендігі және бейбітқатар өмір сүру принциптерін сақтай отырып, қоғамдағы тыныштықты сақтаудың Қазақстан үшін өзектілігі күн артқан сайын артып отыр. Бұл ең бірінші кезекте әрбір азаматтың заң алдында теңдігімен және адам құқықтарының заңнамалық базасының әділдігімен келетіні анық. Ата Заңның 14 бабының 2 тармағында көрсетілгендей, біздің мемлекетте «тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүлктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге» жол берілмейді. Қазақстан Республикасы «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңда нақты көрсетілгендей, Қазақстан Республикасында ешбір дін мемлекеттік дін ретінде қабылданбайды, сондықтан Конституцияның 19 бабы, 1-тармағында бекітілгендей, «әркім өзінің қай партияға және қай дінге жататынын өзі анықтауға және оны көрсету-көрсетпеуге хақылы».

Қазақстан Республикасының Ата Заңы – мемлекеттің азаматтарының өз қауіпсіздігі үшін алаңсыз өмір сүріп, еңбектенуге және өз пайдасын қоғам иглігіне жұмсауға бағытталған. Тәуелсіз Қазақ елінде «Республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгертуді, оның тұтастығын бұзуды, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруді, соғысты, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық астамшылықты, сондай-ақ қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа бас ұруды насихаттауға немесе үгіттеуге жол берілмейді (20 б., 3 т.) және «ұлттаралық татулықты бұзатын кез келген әрекет конституциялық емес деп танылады» (39 б., 2 т.). Сондықтан Қазақстан Республикасының әрбір азаматы өз құқықтары мен міндеттерін біле отырып, заңға қайшы келетін әрекеттерден алыс болуы тиіс. Ал мұндай заңға мойынұсынушылық құқықтық тұрғыдан сауатты болған кезде ғана орын алады. Бұл жөнінде Елбасы: «XXI ғасырдағы табысты қоғам – заңды сауатты білетін адамдар қоғамы. Заңды сауатты білу негізі, ең алдымен, Конституцияны терең білу. Сондықтан халықты құқықтық мәдениетке

тәрбиелеу – әлеуметтік жаңғыртудың маңызды мәселесі», – дей отырып, бүгінгі күнге үлкен жаңа міндеттерді қойып отыр [8]. Сол міндеттерді еліміздің әлеуметтік модернизациялануы жолында тиімді пайдалансақ, тәуелсіздік жылдарында сақтай білген тұрақтылықты ғасырдан ғасырға табыс ететініміз анық және бұл толағай міндеттерді жүзеге асыру – ел тағдыры үшін жаны ауыратын қазақ елінің әрбір азаматының борышы болып табылатынын түсінуіміз қажет. Еліміздің тыныштығы, мемлекет қауіпсіздігі үшін азаматтық жауапкершілік Қазақстан Республикасының Конституциясымен бірге басқа да заңдарда анық көрсетілген, тыныштықты қамтамасыз етудің тиімді жолдары көрсетілген, заңнамалық негіздері жан-жақты қамтылған.

1999 жылы Қазақстан Республикасының «Терроризммен күрес туралы» Заңы, 2002 жылы 19 ақпанда «Қазақстан Республикасында терроризммен күрес туралы кейбір заң актілеріне өзгерістер мен қосымшалар енгізу туралы» Заңы, 2005 жылы Қазақстан Республикасының «Экстремизмге қарсы күрес туралы» және «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері жайлы кейбір заң актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңдары елдегі экстремистік және террористік іс-әрекеттерге жол бермеудің заңдық негіздері болып табылады. Қазақстан Республикасында экстремизмнің кез келген көріністеріне жол жоқ және ол «Экстремизмге қарсы күрес туралы» Заңының 1-бабы, 5-тармағында экстремизм ұғымына анықтама берілгенде анық көрсетілген: «жеке және (немесе) заңды тұлғаның, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігінің мынадай экстремистік мақсаттарды: Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күшпен өзгертуді, егемендігін, оның аумағының тұтастығын, қол сұғылмауын және бөлінбеуін бұзуды, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіруді, өкіметті күшпен басып алуды немесе өкіметті күшпен ұстап тұруды, заңсыз әскерилендірілген құралымдарды құруды, оған басшылық жасауды және қатысуды, қарулы бүлік ұйымдастыруды және оған қатысуды, әлеуметтік, тектік-топтық алауыздықты қоздыруды (саяси экстремизмді); нәсілдік, ұлттық және рулық алауыздықты, соның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты алауыздықты қоздыруды (ұлттық экстремизмді); діни өшпенділікті немесе алауыздықты, соның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты алауыздықты қоздыруды, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, имандылығына немесе құқықтары мен бостандықтарына қатер төндіретін кез келген діни практиканы қолдануды (діни экстремизмді) көздейтін іс-әрекет ұйымдастыруы және (немесе) жасауы» экстремизм ретінде саналады және осы тыйымдарды сақтамаған жағдайда кез келген азамат заң алдында жауап береді [9]. Сондықтан әрбір азамат өзінің жаң алдындағы жауапкершілігін, ел мүддесі жолында қызмет етуге міндеттілігін сезінуі тиіс, оның әлеуметтік жауапкершілігі болуы керек, көп жағдайда әлеуметтік ашыну экстремистік әрекеттерге әкелетінін ескерсек, бұл күрделі

мәселе болып табылады. Сол себепті елімізде экстремизмге жол бермеудің әлеуметтік шешімдерін табуға жұмыстар жасалуда.

Қазақстандағы «исламдық» экстремизмге жол бермеудің әлеуметтік негіздері

Адамзат баласы ықылым заманнан осы күнге дейін бір ғана арманды мұрат тұтып келеді. Жақсы қоғам, тіршілік ететін ортасын құрып, жер бетіндік өмірін адам атына лайықты өткізу мұраты. Адамзат баласы «жалғыз жүріп жол таппақпен» кемелденудің еш мәресіне жетпейтіндіктен, адам басқа жеке тұлғалармен бірге өмір сүруге мұқтаж. Осы мәселеде қазақ топырағынан шыққан дана ойшылдарымыздың шоқтығы биік дарасы әл-Фарабиге жүгінсек, жетілушілікке мүмкіндік тек шынайы қайырымдылықты дәріптейтін қалада ғана кездеседі, ал қайырымды қаланың пайда болуы, бірінші кезекте, халық қарап бой түзер, қала құрылымына үлгі етер қайырымды адамның, жетілген, кемелденген адамның бар болуын қажет етеді. Осылайша ғұлама ойшыл Әбу Насыр әл-Фараби мемлекетте қайырымдылық ізгілігіне негізделген тәртіп құруды мақсат етеді, ал мұндай қайырымды қоғам құруды әл-Фараби «еркі бойынша ғана емес, жаратылысы бойынша да», бойында «теориялық ізгілік», үлкен «ойшылдық ізгілік», үлкен «этикалық ізгілік» және білімге негізделген үлкен өнерге жаратылысынан бейім тұратын адам мойнына жүктеген. Әл-Фарабидің кемелденген адам идеясы мемлекет басқарушысының идеясымен сәйкес келеді, себебі тек барлық жағынан кемелдікке жеткен адамға ғана басқа адамдардың, қоғамның тағдырын сеніп тапсыруға болады [10, 11].

Ел басқару, басшы қызметін атқару – күрделі де жауапкершілігі мол іс. Ақыл, қайырымдылық тұрғысынан жетілген адам өз ойшылдық ізгіліктерін келесі біреулеріне үйретеді. Басшы қайырымды болса, қол астындағы адамдарға қайырымдылық бастамаларын дарытады. Кемелденген адам өзін бақытқа жеттім деп санайтындықтан, қоғамның басқа мүшелеріне бақытқа жету жолын көрсетуге қауқары бар. Кемелденген адам – бұл әл-Фараби түсінігінде өз күш-қуатын, жан-тәнін қоғам өміріне құрбандық етіп, өз бақытын қоғамға қызмет еткеннен табатын адам. Әл-Фараби мұрат тұтқан, жан-жақты талдаған тақырыптар уақыт оздырғаны болмаса, маңыздылығын жоғалтпаған, әлі де өзекті болып келеді.

Басшы болу қай заманда болмасын басшыға билікпен қатар асқан жауапкершілікті қоса артқан. Көшбасшылық қызмет елінің әрбір азаматының тағдырына байланысты бірқатар міндеттер жүктейді. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқының игілігі үшін еңбек етіп, елдің жағдайын жаңғыртуда стратегиялық қадамдар жасап, түбегейлі шешімдер қабылдап келеді. Үстіміздегі жылдың шілде айындағы Елбасының «Қазақстанның әлеуметтік жаңартылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына жиырма қадам» атты бағдарламалық баяндамасы – осының көрсеткіші, мемлекетті кемелдендіре түсудегі алға қойған тағы бір қадам [12].

Әлемдік дағдарыс, алыс, жақын шетелдердегі жиі-жиі бой көрсетіп жатқан толқулар бірқатар мәселелерді күн тәртібіне шығарып отыр. Тәуелсіздіктің жиырма жылында біз неге қол жеткіздік, қандай жетістіктер бар және қай бағытта әлі де болса еңбектену керек. Қол жеткізген игіліктерімізді дұрыс бағалап келеміз бе. Бұл сұрақтар ел тағдырына енжар емес әрбір азаматты толғандырып келеді. Жалпыға Ортақ еңбек қоғамын құру, сол бағдарда жұмыс істеу осы мәселелерді шешуге арналып қана қоймай, мемлекет дамуының жаңа кезеңін анықтады. Елбасы атап өткендей, өткен ғасырдың 60-жылдарында кеңінен тараған тұтыну қоғамы концепциясының өміршең еместігін, оның қоғамдық енжарлық тудырғанын және жаһандық дағдарыстың бірден бір себебіне айналғанын көрсетті. Елбасы бұл жалған идеяға лайықты жауап ретінде Жалпыға Ортақ еңбек қоғамы идеясын ұсынып, еңбектің арқасында жаңғырған жаңа қоғам құруды міндеттеп отыр. Нақты өндіруші еңбектің арқасында мемлекетті әлеуметтік жаңғырту жолына қою керек. Елдегі экономикалық жетістіктер мен қоғамдық игіліктер балансы сақталуы тиіс. Қазақстанның жаңартылуы жолында Елбасы өзіндік жеке жауапкершілік мәселесін ең маңызды мәселе ретінде қойып отыр.

Бүгінгі таңның заманауи адамы өзінің мамандығы мен қызметіне қарамастан, өзінің бойындағы әлеуетін шығара білуі үшін не жасағаны туралы ойлануы тиіс. Өмірлік кредосы да осы сауал аясында болуы тиіс. Әрбір адамның бойында өз бетінше әрекет ету қабілеті, жеке басының жауапкершілігі және еңбекке деген құлшынысы тәрбиеленуі тиіс және осы құндылықтар бойға біткен кезде ғана қоғамның әлеуметтік жаңғыртылуына қол жеткізе аламыз. Психолог С.Ю. Головкиннің пікіріне жүгінсек, адамның өз бетінше әрекет етуі «инициативтілік, критикалылық, өзін өзі адекватты бағалау және өзінің қызметі мен әрекеті үшін жеке басының жауапкершілігінен көрінетін жеке тұлғаның жалпыланған қасиеті» болып табылады. Адамның өз бетінділігі белсенді ойлау қабілеті және ерік-жігерінің дербестігімен түсіндіріледі. Өз бетінше шешімдер қабылдау саналы түрде жасалатын әрекеттерді бекітіп қана қоймай, мақсатқа жетудегі мүмкін қиындықтарға қарамастан жетістікке жетуге көмектеседі [13].

Жеке бастың дербестігі еркіндікпен қатар жауапкершіліктің де өзектілігін арттырады. Адамдардың жеке қабілеттеріне қарай, кейбіреулеріне жауапкершілік ауыртпалық, мойнына түскен жүк секілді көрінсе, екінші біреулеріне өзі үшін және басқалар үшін жауапты болуы мақтаныш сезімін тудырады. Адамның ішкі сезімі, жай-күйі туралы психологтардың алдыңғы қатарлы теориялары белгілі. Солардың ішінде белгілі психолог С.Л. Рубинштейннің жеке тұлға қалыптасуының ажырамас сипаттарына байланысты төмендегідей тұжырымдама берген: «таңдау еркіндігі, жасалған таңдау үшін жауапкершілік және шешім қабылдаудағы өз бетінше әрекет ету» [14]. Біз бұл мақалада жеке тұлға қалыптасуындағы психологиялық ерекшеліктер, өз бетінше әрекет ету, жауапкершілік ұғымдарына бекер тоқталып отырған жоқпыз. Қазақстан мемлекетіндегі әрбір азамат бойында осы қасиеттерді дамыту, ол қабілеттіктер арқылы қол жеткен игіліктерді

қоғам мүддесіне жарату мемлекеттік бағдарлама негізіне бастама болып отыр, себебі Елбасы Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамын құруда әрбір жеке адамның жауапкершілігін, оның өз бетінше еңбектенуіне басты назар аударып отыр. Сонымен қатар әлеуметтік енжарлыққа алып келетін мемлекеттік қолдауға ғана иек артудың тиімсіздігі, керісінше қоғамға пайда келтіру жағынан тәрбиеленуге бастау қажеттігін басып айтты. Дәл осы бағытта міндеттер қойды.

Еңбек теорияларына жүгінетін болсақ, еңбектегі басты қажетті негіздердің бірі жұмысшының кәсіби жарамдылығы болып табылады. Жұмыскердің кәсіби біліктілігі еңбектің нәтижелеріне тікелей әсер етеді, сондай-ақ адамның қабілеттіктері, оның генетикалық бастамалары, мамандықты дұрыс таңдауға да байланысты. Еңбектің нәтижелі болуы бұл шарттармен қатар жұмыскердің өз бетінше жұмыс істей алуынан көрінеді. Шешім қабылдау кезінде жұмыскерге жауапкершілікпен қатар толық еркіндік беру жұмыс істеудегі толық еркіндік пен мәселелерді шешудегі шығармашылыққа, жай формальды түрде емес, нәтижеге қол жеткізуді бірінші басты шарт деп білуді тәрбиелейді. Дегенмен еркіндік беру бей берекет ойына келгенді жасау дегенді білдірмеу керек. Дәл осы жерде маманның жеке жауапкершілігі, оның моральдық келбеті, ішкі жан дүниесіндегі болатын және болмайтын деген өлшемдерді сақтай алуы маңызды көрсеткіш болып табылады. Бұл әлеуметтік жауапкершілікті арттыра түседі.

Адам өміріндегі, қоғамдық қатынастырды реттестірудегі еңбектің орны тақырыбы ХХ ғасырдың басында нарықтық қатынастардың дамуымен терең зерттеле бастады. «Ғылыми менеджмент» немесе «еңбекті ғылыми түрде ұйымдастыру» мектебінің пайда болуы американдық инженер Ф. Тейлордың (1856-1915 жж.) атымен байланысты. Ф. Тейлор пікірінше, «еңбек – бұл индивидуалды қызмет, сондықтан, еңбек ұжымының жұмысшыға әсер етуі әдетте деструктивті сипатта болады және жұмыстың нәтижесін төмендетеді». Ф. Тейлор жұмысшыларды жұмысқа алуда ғылыми тұрғыдан келу керектігін алғаш рет ұсына отырып, жұмысқа алуда экстраординарлы индивидтерді іздеудің қажеті жоқ, тек қарапайым адамдардың ішінен жұмыстың дәл сол типіне сәйкес келетін адамдарды таба білу керектігін айтып кетеді. Ал Ф. Тейлордың шәкірті Г. Гант (1861-1919 жж.) өнеркәсіптегі адам факторының жетекші рөлін көрсете отырып, адам өз жұмысына тек тіршілік ету көзі деп қана емес, сонымен қатар белгілі бір мөлшерде өзінің рухани қанағаттандырылуы ретінде қарауына жағдайлар жасау керектігін айтады. Г. Гант өндірістік міндеттерін мерзімінен бұрын сапалы орындағаны үшін жалақы төлеуді енгізе отырып, бірқатар өндірістерде жұмыс өнімділігінің екі есе көбеюіне қол жеткізеді [15].

Елбасының еңбек мәдениетіне, оны қалыптастырудың жолдарына және әрбір қазақстандық азаматты еңбекке тәрбиелеуге мән беру қазақ елінің әлемдік дағдарыстан, жер-жердегі ауық-ауық бой көрсетіп жатқан қиыншылықтарға төтеп беруге, оларды шешуге дайын болу иммунитетін қалыптастыру қажеттілігінен деп қабылдау керек. Еңбекпен елін түзеген

азамат оның экстремистік пиғылдардан жапа шегуіне жол бермейді, барынша жақсы жағдайын сақтап қалуға тырысады.

Елдің жағдайын жақсартуда әрбір азамат мемлекетке беретін үлесін, ортақ мүддеге қосатын еңбегін анықтауы керек. Дінтанушы ғалым ретінде осы бағытта қандай үлес қоса алатынымызға назар аударсам. Қазіргі кезде әлемде діни жағдай тұрақты емес. Лаңкестік топтар, террористік ұйымдар өкінішке орай өз назарын «тұрақтылық пен тыныштықтың аралы» болып келген біздің елге аударып отыр. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында елдегі экономикалық жағдайдың төмендігіне сай әлеуметтік мәселелерді тиімді қолданған ұйымдар әлі де тынышталар емес. Қаржылай көмек көрсету арқылы өздеріне тартқандары қаншама. Енді қазір жағдай басқаша. Елдегі экономикалық жағдай түзелген. Дегенмен алғашқы кезде уланған сананың уыты қайтпай келеді. Осы бағытта жұмыс істеу, елдегі діни сауаттылықты шешу, жастарымызды дұрыс бағытқа тәрбиелеуде дінтанушыларға, тек дінтанушылар емес, бүкіл қоғамға артылатын жүк ауыр. Діни жағдайды реттестіру, қоғамда дінаралық келісім мәдениетін қалыптастыру, дінді ұлттық мәдениетіміздің құрамдас бөлігі, ата-бабамыз қалдырып кеткен құндылықтарымыздың өлшемі ретінде қабылдау маңызды.

Дінтанушы маман әлемдік және дәстүрлі діндер туралы мәдениеттанулық, тарихи, философиялық білімдердің болашақ тұлғаны рухани адамгершілік тұрғыда қалыптастыруындағы рөлін; дінтану пәнінің мақсаты мен міндеттерін және дінтанудың негізі теориялық әдістерін; дінтану пәні мен діни құндылықтарды оқудың білім алу және тәрбиемен байланысын білуі тиіс. Дінтану ғылымын меңгеруде маманның негізгі ұстанымы діндер туралы толыққанды ғылыми негізделген тұжырымдар мен әлемдік дінтану саласындағы жетістіктермен нәтижелердің негізінде қалыптасуы керек.

Әлемдік және ұлттық мәдениеттің озық жетістіктерін үйрену жас ұрпақтың дүниетанымдық бағыт-бағдарын айқындауда, тұлғаның рухани бітім-болмысын қалыптастыруда өзіндік үлес қосары анық. Дінтану ғылымы жас жеткіншектердің әлемдік және дәстүрлі діндердің адамзат өркениетінде алатын орны мен атқарар рөлін, діндердің қоғамдық өмірге тигізер ықпал әсерін, діни дүниетанымның құрылымы мен ерекшелігін, қоғамдық сананың мәңгілік формасы ретіндегі діннің атқарар қызметін игеруге және түсінуге мүмкіндік береді. Адамзат тарихында діннің алуан түрлі феномендерінің көрінуін, діни мәдениеттің басқа салалары мен өзара байланысы мен өзара ықпал әсерін, діндердің рухани әлеуметімен құндылықтарын, ортақ ұстанымдарын және айырмашылықтарын үйрету, діни төзімділік пен келісім қағидаттарын және ұрпақтың санасына рационалды түрде сіңіру арқылы діннің қоғамды ұйыстырушы қызметі ашыла түседі және бұл құндылықтарды жетік игерген маман бұралаң жолдарға түспесі және басқалардың түсіп кетпеуіне жол салары анық.

Дінді зерттеу барысында адам, қоғам, дүние туралы дүниетанымдық және философиялық сұрақтарға жауап іздеу қоғамда гуманистік және адамгершілік негіздерді қамтамасыз етуге көмектеседі. Қоғамды ізгілендіру

жолында еңбек ету басты міндет екенін көрсетеді. Мемлекеттегі кез келген бастамалар, жаңартулар, алдыға ұмтылыс тұрақты, тыныштық жайлаған жерде ғана орын алады. Мемлекет қауіпсіздігі, қоғам тыныштығы әлеуметтік, діни тұрақтылықпен тікелей байланысты. Бұл ретте дінтанушы мамандардың қажеттілігі және олардың қосар үлесі зор. Сондықтан өз саласының білікті мамандарын лайықты деңгейде дайындау – бүгіннің қажеттілігі. Олардың бойында еңбекке деген құлшынысты, еңбектену арқылы еліне қызмет етуді бойына сіндіру – мемлекеттік міндет деп түсіну керек. Кез келген азамат өзі қызмет етіп жүрген саласы тұрғысынан мемлекеттік мүдде үшін еңбектенсе, қоғам ізгілене түсері анық. Ортақ еңбекпен, қажыр-қайратпен ізгілік жинаған, елдегі тыныштық, ынтымақтастыққа қол жеткізген қоғамның өміршең болары анық. Мұндай қоғам төзімсіздік, экстремистік әрекеттер, терроризм секілді жат құбылыстардың орын алуына жол бермейді.

Әдебиет

- 1 Залужный А.Г. Экстремизм. Сущность и способы противодействия // Современное право. – 2002. – № 12.
- 2 Устинов В. Экстремизм и терроризм. Проблемы разграничения и классификации // Российская юстиция. – 2002. – № 5.
- 3 Козлов А.А. Проблемы экстремизма в молодежной среде. Серия: Система воспитания в высшей школе. – М.: 1994. – Выпуск 4.
- 4 Пискорская Л. Солдаты халифата и другие // Central Asia monitor. – 2012. – 28 сентября – 4 октября.
- 5 Халықтың жүрегінен шыққан, заман сынына төтеп берген Ата Заң // Егемен Қазақстан. – 2012, 31 тамыз.
- 6 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – 1995, 30 тамыз.
- 7 Қазақстан Республикасы «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңы, 11 қазан 2011 ж., №483-IV ҚРЗ.
- 8 Конституция – мемлекеттік құрылымның барлық пирамидасының іргетасы – Қазақстан Президенті // <http://www.inform.kz/kaz/article/2490670>.
- 9 Қазақстан Республикасының «Экстремизмге қарсы күрес туралы» заңы, 2005 жылғы 18 ақпандағы N 31 Заңы.
- 10 Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1975. – 419 б.
- 11 Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1973. – 448 б.
- 12 Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам // Егемен Қазақстан. – 2012, 10 шілде.
- 13 <http://vocabulary.ru/dictionary/25/word/samostojatelnost>.
- 14 <http://mirsovetov.ru/a/psychology/psychologic-trick/self-dependence.html>
- 15 <http://arkadacentre.ru/naukaOtrude.htm>